

تأثیر مدیریت آموزش‌های
زیست‌محیطی در
آموزش و پرورش برای کمک به
حفاظت و پایداری محیط زیست

احمد اندوز

کارشناس ارشد آموزش محیط‌زیست، ایلام

محیط‌زیست و آموزش و پرورش

L کلیدواژه‌ها: آموزش و پرورش، اخلاق زیست‌محیطی، توسعه پایدار، آموزش محیط‌زیست

سر آغاز

براساس تحقیقات انجام شده، علت دگرگونی و تخریب محیط‌زیست، ناآگاهی و یا عدم توجه به محیط اطراف، به دلیل کمبود آموزش‌های علمی و کارشناسانه و نیز خودخواهی انسان و پشت‌پازدن به ارزش‌ها و آداب و رسوم گذشته بوده است. مؤثرترین گام جهت حفظ محیط‌زیست، ارزیابی رفتار و عملکرد مردم در رسیدن به اصول اولیه زندگی پایدار است؛ یعنی مردم باید رفتار خویش را در مواجهه با محیط‌زیست مورد ارزیابی قرار دهند تا به منش ثابت و اصول هم‌زیستی با طبیعت دست پیدا کنند. چرا که بهره‌وری صحیح از منابع و جلوگیری از تخریب موهاب طبیعی، باعث پایداری محیط‌زیست و زندگی بهتر می‌شود. در کشور ما که دانش‌آموزان و نسل جوان بیشترین درصد جمعیت را تشکیل می‌دهد، آموزش محیط‌زیست می‌تواند تأثیر قابل توجهی در تقویت فرهنگ زیست‌محیطی و رسیدن به اهداف توسعه پایدار داشته باشد. آشنایی دانش‌آموزان با علوم محیط‌زیست در دوره‌های تحصیلی مختلف می‌تواند روحیه سازگاری و حفاظت از منابع طبیعی را در آن‌ها تقویت کند و حس مسئولیت‌پذیری را به صورت منطقی در آنان افزایش دهد. بدیهی است در چنین وضعیتی، انتخاب مطلوب‌ترین روش‌های آموزشی توأم با دسترسی به دانش روز و نیز تشویق جوانان به یادگیری، مطالعه و آشنایی بهتر با محیط زندگی و چالش‌های زیست‌محیطی خود می‌تواند در دستیابی به اهداف مدیریتی جهت حفظ و حمایت از محیط‌زیست به‌طور مؤثری کمک کند.

ضرورت آموزش محیط‌زیست

امروزه، آموزش محیط‌زیست نه تنها یک ضرورت، بلکه نیاز مبرمی است که در پی گسترش روزافزون تمدن‌های شهری پدید آمده است. ارتباط عمیق و گسترده بشر امروز با محیط اطرافش، مسائل گوناگونی را به دنبال داشته است و بدین ترتیب، ادامه حیات وی در کره مسکونی، تنها در شرایطی ممکن است که این

مسائل در حدی قابل توجه مرتفع شود. در این زمان، برخورد دو هدف متضاد- یعنی استفاده بی‌رویه از طبیعت و کاربرد درست علوم و فناوری- برای بهره‌برداری درازمدت از ذخایر طبیعت بر همگان آشکار است. این تناقض سبب پدید آمدن مسائلی همچون مشکلات اقتصادی، مانند استفاده بی‌رویه از منابع طبیعت، مشکلات و ناهماهنگی‌های طبیعی، مانند آلودگی هوا و نابودی محیط و شرایط زیست و مشکلات اجتماعی، فرهنگی، مانند توسعه ناهماهنگ و غیرعادلانه شرایط و استانداردهای زندگی در نقاط مختلف جهان می‌شود. امروزه این مشکلات در همه مناطق جهان با اندک تفاوت‌هایی دیده می‌شود. نکته شایان توجه این است که آیا مردم بر خطرات محیط‌زیست خود واقفاند و آیا برای

اهداف جزئی

۱. توسعه و تثبیت نظریه، اصول و کاربرد مبانی محیط‌زیست به‌عنوان یک زمینه علمی و تجربی.
۲. افزودن مباحث آموزش محیط‌زیست به نظام آموزشی و برنامه‌های آن
۳. در نظر گرفتن هر دو زمینه آموزش‌های رسمی و غیررسمی، ضرورت‌ها و نیازهای جوامع شهری و روستایی
۴. توسعه برنامه‌های آموزش محیط‌زیست در سطح‌های تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری و حمایت از آن‌ها
۵. کمک به تشکیل نظام آموزشی جدیدی که آموزش محیط‌زیست، در سیاست‌ها، برنامه‌ها و مواد درسی آن گنجانده شود.
۶. بالا بردن آگاهی‌های افراد نسبت به محیط‌زیست در دوره‌های پیش از خدمت و ضمن خدمت کارکنان آموزشی
۷. در نظر گرفتن منابع و امکانات بیشتر و مواد آموزشی و کمک‌آموزشی بهتر برای آموزش‌های محیط‌زیست
۸. پرورش اخلاق زیست‌محیطی

وضعیت موجود محیط‌زیست در ایران

دانشگاه «ییل» در آمریکا شاخص جهانی عملکرد زیست‌محیطی در سال ۲۰۱۲ در جهان را اعلام کرد که ایران در میان ۱۳۲ کشور جهان با ۳۳ پله سقوط نسبت به سال ۲۰۱۰ میلادی در رتبه ۱۱۴ قرار گرفت. در واقع، این رتبه‌بندی هشدار برای وضعیت موجود زیست‌محیطی کشورهایی است که توسط روش EPI بررسی می‌شود. در این گزارش عملکرد محیط‌زیست کشورمان به حد هشدار رسیده است. در ۲-۳ سال اخیر چند اتفاق بسیار تأمل برانگیز در محیط‌زیست کشور به وقوع پیوست: حجم وسیعی از جنگل‌های زاگرس خشک و یا دچار آفت شدند (از جمله جنگل‌های زیبای بلوط استان ایلام)، دریاچه ارومیه را از دست دادیم و حدود ۳۹۰ هزار هکتار از اراضی دریاچه ارومیه به کویر تبدیل شد که از آن به‌عنوان بزرگ‌ترین رخداد بیابان‌زایی قرن ۲۱ یاد می‌شود. معضل بسیار در خور تأمل دیگر، روند فرو افت سفره‌های آب زیرزمینی در کشور است. مطابق گزارش شرکت منابع آب کشور، ۷۰ دشت کشور به‌طور متوسط ۱۰۲ متر افت آب پیدا کرده‌اند. از طرفی، زمین در برخی مناطق کشور، از جمله دشت مشهد به ۳۰ سانتی‌متر، نیشابور ۲۵ سانتی‌متر و دریاچه پریشان هم به میزان ۵ سانتی‌متر در سال فرونشست داشته است. در جنوب تهران فرونشست زمین به ۳۶ سانتی‌متر در سال رسید؛ در حالی که اگر فرونشست زمین در دنیا به ۴ سانتی‌متر برسد شرایط را بحرانی اعلام می‌کنند. با این معیارها، فرونشست زمین در جنوب تهران ۹ برابر وضعیت بحرانی است. متأسفانه از آنجا که در روند مدیریت کشور ملاحظات زیست‌محیطی در بحث توسعه رعایت نمی‌شود، این روند همچنان ادامه دارد و همین مسئله باعث رشد ساخت و سازهای مسکونی، صنعتی و طرح‌های عمرانی شده است؛ بدون آنکه ملاحظات زیست‌محیطی در نظر گرفته شود. نتیجه چنین روندی تنزل ۳۶ پله‌ای رتبه محیط‌زیست کشور بوده است.

دفع این خطرات از دانش و امکانات لازم برخوردارند.

براساس تعاریف کنفرانس بین‌الدول محیط‌زیست که در سال ۱۹۷۷ م در تفلیس شوروی سابق با همکاری یونسکو و برنامه محیط‌زیست سازمان ملل برگزار شد، آموزش محیط‌زیست دارای یک هدف ویژه و مهم است که این‌گونه تدوین شده: آموزش محیط‌زیست، فرایندی است که در آن، بشر از رابطه میان سیستم‌های طبیعت و رابطه میان خود و محیط اطراف آگاه می‌شود و دانش، مهارت، توانایی، علاقه و انگیزه آن را کسب می‌کند تا همواره در مواقع تصمیم‌گیری و در رفتارهای روزمره، شرایط مناسب زیست و حیات سالم را به همراه توسعه هماهنگ افراد، گروه‌ها و به‌طور کلی جامعه در نظر داشته باشد. برای دستیابی به این هدف، لازم است نظام فکری جدیدی بر مبنای اصالت دادن به سیستم‌های طبیعت در افراد ایجاد شود تا بر هدف‌های توسعه فعلی پیروز شود. در حال حاضر و نیز در زمان‌های آینده، ما نباید خود را به بررسی تأثیر و نتایج مستقیم فعالیت‌های بشر بر طبیعت محدود کنیم بلکه لازم است تأثیرهای جانبی و بازگشتی این فعالیت‌ها را در کوتاه‌مدت و درازمدت همواره در نظر بگیریم.

آموزش محیط‌زیست

چه اهدافی را باید دنبال کند؟

آموزش محیط‌زیست موضوعی است که باید هم بر شیوه تفکر یک فرد و هم بر احساسات او تأثیر بگذارد و در نتیجه، در همه رفتارهایش تجلی یابد. آموزش محیط‌زیست، خود یک نظام فرعی در درون نظام آموزشی است. البته منظور از این آموزش، مجموعه چند عنوان درسی جداگانه یا فراگیری مقداری دانش، توانایی، تمرین‌های عملی و انگیزه و علاقه نیست، بلکه در این آموزش، این اجزا مطالعه می‌شوند و سپس رابطه آن‌ها با یکدیگر و با ارزش‌های فکری دیگر مانند داشتن دیدگاه‌های بین‌المللی، ارزش‌های اخلاقی و داشتن روحیه تلاش و اتکا به خود بررسی می‌شود. هدف‌ها، وظایف و جنبه دیگر آموزش محیط‌زیست، در نظام مدرسه، شکل و فرم خاص خود را دنبال می‌کند؛ در نظام مدرسه، آموزش محیط‌زیست مبحثی ویژه است که هم به وسیله آموزش، بر مسیر فکری دانش‌آموزان و هم به وسیله پرورش، بر عواطف و احساسات و رفتارهای شخصی آن‌ها تأثیر می‌گذارد. عوامل آموزشی با وجود داشتن اهمیت بسیار باید همواره انگیزش احساسات و عواطف دانش‌آموزان را نسبت به محیط‌زیست در نظر داشته باشند. برای تشریح موضوع، هدف‌های کلی و جزئی آموزش محیط‌زیست را بر اساس تصمیمات کنفرانس آموزش محیط‌زیست (۱۹۷۷ م. تفلیس شوروی سابق) بیان می‌کنیم.

اهداف کلی

- اول:** آشنایی، درک و ارزشیابی رابطه بشر با محیط اطراف خود
- دوم:** آگاهی و کسب مهارت در حفاظت و تغییر محیط‌زیست
- سوم:** توسعه و پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری، توسعه و پرورش فردی خلاق و علاقه‌مند نسبت به مسائل محیط‌زیست.

ظرفیت‌های آموزش و پرورش در حفظ محیط‌زیست

از آنجا که جامعه دانش‌آموزی بالغ بر ۱۲ میلیون نفر می‌شود، بسیاری از سازمان‌ها و نهادهای کشور برای پیشبرد اهداف خود به سراغ نهاد تعلیم و تربیت می‌آیند؛ زیرا به این موضوع آگاهی دارند که نهادینه‌سازی هر امری از طریق آموزش و پرورش امکان‌پذیر است. بر این اساس، آموزش و پرورش در حفظ محیط‌زیست ظرفیت‌های بسیاری دارد و با اتخاذ تدابیر مهمی می‌تواند با آموزش محیط‌زیست به دانش‌آموزان گام‌هایی اساسی در رسیدن به حفظ محیط‌زیست و توسعه پایدار بردارد. برخی از راهکارهای پیش‌رو عبارت‌اند از:

(الف) آموزش به دانش‌آموزان در دامان طبیعت

(ب) جذب معلمان با مدارک مرتبط با محیط‌زیست

(ج) حمایت مجلس، نهادهای و سازمان‌های دولتی از آموزش و پرورش

(د) آموزش محیط‌زیست در مدارس و گنجاندن آن در هدف‌های کلی و هدف‌های هر دوره تحصیلی

• توسعه مقاله‌ای درباره آموزش زیست‌محیطی با برگزاری سمینار و همایش‌های سالانه،

• تهیه کتابچه آموزش زیست‌محیطی برای معلمان،

• تهیه منابعی برای حمایت از آموزش زیست‌محیطی،

• توسعه دوره‌های آموزش معلمان،

• برنامه گردش علمی برای مدارس،

• ایجاد یک شبکه حمایت از سازمان‌های غیر دولتی دوستدار محیط‌زیست (NGOs) و گروه معلمان،

• راه‌اندازی دوره‌های آموزش محیط‌زیست برای تربیت دبیر و معلم در مقاطع کاردانی، کارشناسی و حتی تحصیلات تکمیلی در دانشگاه فرهنگیان و کلیه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و ارتقای معلمان جغرافیا، علوم و زیست‌شناسی و سایر رشته‌های مرتبط از سطحی به سطح بالاتر،

• سازماندهی کلیه آموزش‌های زیست‌محیطی و توسعه آن‌ها در آینده،

• گنجاندن دوره‌های آموزش محیط‌زیست در برنامه آموزش قبل و ضمن خدمت معلمان و آن دسته از مشاغل که فعالیت‌ها و تصمیمات آن‌ها به شکل مستقیم و غیرمستقیم بر محیط‌زیست مؤثر است،

• تشکیل کمیته آموزش محیط‌زیست در دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی درسی، آموزش کارکنان و مؤلفان با استفاده از متخصصان آموزش محیط‌زیست و بازنگری در دروس کلیه دوره‌ها،

• علاوه بر افزودن و تغییر مطالب درسی در هر کتاب، تدوین و تدریس کتاب آموزش محیط‌زیست در تمام سطوح و مقاطع،

• برگزاری کلاس‌های آموزش عمومی برای خانواده‌ها،

• آموزش مسائل زیست‌محیطی و فرهنگ شهروندی در پیش‌دبستان‌ها و مهدهای کودک. این جایی است که کودک نخستین گام‌های فرایند پیچیده جامعه‌پذیری را برمی‌دارد. اگر سنگ بنایی درست در این نقطه گذاشتیم و کودک را با حساسیت فرهنگی طرف‌دار و سازنده محیط‌زیست سالم پرورش دادیم، تأثیرش بر فضای خانواده هم آشکار خواهد شد. ■

منابع

۱. کریستوفر، جی. بارو. (۱۳۸۰). اصول و روش‌های مدیریت زیست‌محیطی، ترجمه اندرودی، مهرداد، کنگره، چاپ اول
۲. سوانسون، ب. (۱۳۸۷). مرجع ترویج کشاورزی، ترجمه شهبازی، ۱. حجازان، تهران: سازمان ترویج کشاورزی.
۳. ابتکار، معصومه. (۱۳۸۲). سخنرانی آغاز همایش آموزش محیط‌زیست، جلد اول، تهران: سازمان حفاظت محیط‌زیست، اولین همایش آموزش محیط‌زیست.
۴. تورانی، حیدر و کرام‌الدینی، محمد. (۱۳۸۳). آموزش محیط‌زیست، جلد اول، تهران: سازمان حفاظت محیط‌زیست، اولین همایش آموزش محیط‌زیست.
۵. حسینی، اختای (۱۳۸۸). محیط‌زیست و آموزش و پرورش ما،

6. Broomand, F., (1991); International Education of Environment, UNESCO, Iran
7. Yakhkeshi, A., (2002) Identification- Protection and Improvement of Institution of Jihad Agriculture
8. Mahallati, S., (1993); Human, Society and Environment (Translated), University of Shahid Beheshti

پیشنهاد‌های کاربردی

- ایجاد گروه‌های آموزش زیست‌محیطی به معلمان در سازمان،
- ملاقات مداوم نماینده آموزش زیست‌محیطی سازمان با وزیر آموزش و پرورش برای رفع نقایص و هدایت برنامه آموزش،